

מבוא ללימוד תורה שבעל פה פרקי ידע ולמידה

לוקט, סודר ונערך ע"י
אהרן דוד רייבקינד
רכסים, אדר תשפ"ה

©

כל הזכויות שמורות

לאהרן דוד רייבקינד

כלניות 18 רכסים

052-7675740

Adr7675740@gmail.com

תוכן העניינים:

מבוא	5
פרק א' – חשיבות התורה בעולם	7
פרק ב' – התורה שבכתב	8
פרק ג' – התורה שבעל פה	9
פרק ד' – מסירת התורה שבעל פה	11
פרק ה' – מדוע לא נכתבה התורה שבע"פ?	12
פרק ו' – יצירת המשנה ומהותה	16
פרק ז' – ברייתא מהותה וכותביה	19
פרק ח' – יצירת הגמרא ומהותה	21
פרק ט' – מפרשי הגמרא	27
פרק י' – ערכו של לימוד הגמרא	30
פרק י"א – שייכות וחידוש אישי	38

לעילוי נשמת אמי מורתי
 מרת שרה ב"ר יהושע צבי ע"ה
 קדשה שם שמים בהליכותיה
 הרבתה במעשי חסד וצדקה
 והכל בהצנע ובלא נודע
 בתפילה אל בוראה תמיד קראה
 ובכל זמן ועת בתהילים הרבתה
 כדבר בת אל אביה פנתה
 על הכלל ועל הפרט שפכה ליבה
 על יוצאי חלציה עמלה, יגעה
 לראותם שתולים בבית ה' התענגה
 באמונה איתנה בה' דבקה
 ובביטחון מוחלט הנהגתו קיבלה
 זכתה להעמיד דור ישרים
 בנים ובני בנים בדרך התורה הולכים
 נסתלקה בשם טוב ביום ח"י אדר ה'תשע"ה
 תנעב"ה

מבוא

לימוד הגמרא הוא אחד מאבני היסוד העיקריים של עם ישראל כאומה בכל הדורות. בלימוד זה אנו ממשיכים את מסורת הדורות בבירור פרטי מצוות התורה שבכתב, הלכותיהן, צורת עשייתן ומשמעותן לאדם היהודי, אשר ניתנו למשה רבינו בעל פה בהר סיני.

אחד מאתגרי לימוד הגמרא ובפרט בדורנו הוא, המוטיבציה ללמידה וחיבור הגמרא ללומד.

תלמידים רבים ובפרט בשכבות הלמידה המתקדמות, בבואם ללימוד גמרא נתקלים במחסום ערכי רב. ישנו חסר ערך מהותי ללימוד הגמרא, הנובע מחוסר ידע ראשוני ובסיסי המתבטא בשאלות בסיסיות:

מהי הגמרא? מדוע היא כתובה בשפה זו, ובצורה כזו ולא כספר הלכות?
מדוע היא נערכה לכל כך הרבה פירושים ופרשנים?
ועל כולנה –

מדוע אנו לומדים כלל גמרא?

מה ה'נפקא מינה' לנו מלימוד הגמרא?

ומדוע אנו משקיעים כ"כ הרבה זמן, כוחות ומשאבים ללימודה?

כמלמדים, מלבד פועלינו הרב ללמד את התורה שבעל פה, חובה רבה עלינו ללמד את הידע הכללי והערך העצום ללימוד התורה שבעל פה – הגמרא, וחשיבותה לחיי היהודי.

קונטרס למידה זה נועד לתת מענה תמציתי ללומדים, אך בעיקר למלמדים ותלמידים, על מושגי היסוד והידע הבסיסי לתורה שבעל פה, החל מנתינתה בהר

סיני למשה רבינו עד ללימוד הגמרא בימינו. הן בידע באופן מסירת התורה שבעל פה, יצירת כתיבתה ומפרשיה, ועד לערך הלימודי העצום שיש לכל לומד הגמרא.

בקונטרס למידה זה צוטטו, סודרו ונערכו מושגי היסוד ומקורן מדברי קדמונינו הראשונים והאחרונים בשילוב הקדמה וביאור, כאשר מקונטרס זה יהיה ניתן ללמוד, ליצור מערכי שיעורים ודפי למידה בנושאים אלו, ללמד וללבנם כראוי.

בקונטרס זה, הושקע זמן ועמל רב של ליבון העניינים ועריכתם, אך כבר כתב רבי אליעזר פאפו בספרו "פלא יועץ" (אות ח') "כשם שא"א לבר בלא תבן וכו', כך אין אדם בלי שיטעה, ואין שלם בעולם". ע"כ אבקש לדוּגֵי לכף זכות.

אודה לה' יתברך על טובו וחסדו הרב, ועל שזיכני להיות ממלמדי התורה ודרכי לימודה לתלמידים ומלמדים, ובפרט על הוצאת קונטרס זה. כמו"כ אודה לראש ישיבת 'זיו אור' – כפר ח'טים, הרב יהודה שורץ שליט"א, שקונטרס זה נוצר רבות בזכות עידודו ומיקודו. כמו"כ אודה לנו"ב מרת תמר תחי', על מסירותה והשקעתה הרבה בכלל, וללימוד התורה בפרט, ולהוריני היקרים.

אציב בזאת מצבת זיכרון לאמי מורתי מרת שרה ב"ר יהושע צבי ע"ה, שמשושי ליבה היה, בראותה את צאצאיה עוסקים בלימוד התורה וקיומה.

אתפלל ואיחל שקונטרס למידה זה יתחבב על הלומדים והמלמדים, יפיק תועלת מרבית, ויחבר כל לומד הגמרא בידיעתו את מהותה של לימוד התורה שבעל פה וערכה.

אדר תשפ"ה, אהרן רייבקינד

פרק א' – חשיבות התורה בעולם

דברי הגמרא במסכת שבת דף פח.

“ויתיצבו בתחתית ההר”

א”ר אבדימי בר חמא בר חסא מלמד שכפה הקב”ה עליהם את ההר כגיגית, ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה מוטב, ואם לאו, שם תהא קבורתכם”

“דאמר ריש לקיש מאי דכתיב “ויהי ערב ויהי בקר – יום הששי”

ה’ יתירה למה לי?

מלמד שהתנה הקב”ה עם מעשה בראשית, ואמר להם: אם ישראל מקבלים התורה – אתם מתקיימין, ואם לאו – אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו”

העולה מדברי הגמרא אין קיום לעולם כולו בכלל, ולעם ישראל בפרט ללא קבלת התורה¹.

דברי הרמב”ן באגרתו

“וחשוב בלבך שהקב”ה ברא כל השפלים להנאתו ולתשמישו של אדם וכו’, וברא את האדם שיכיר את בוראו יתברך, ואם האדם אינו יודע שבראו כלל, וכל שכן שאינו יודע שיש אצל בוראו מעשה נבחר ונרצה, ומעשה אחר מרוחק ונמאס, נמצא האדם כבהמה, וכוונת בריאתו בטלה. וזהו מה שאמרו חז”ל תמיד, שאילו לא קבלו ישראל תורה היה מחזיר העולם לתוהו ובוהו, כלומר, שאם לא היו חפצים לדעת וללמוד ידיעת בוראם, ויש הפרש בין טוב לרע נמצא שכוונת העולם בטלה”.

¹ ראה רש”י בפירושו לחומש בתחילת פרשת “בראשית”.

פרק ב' – התורה שבכתב

בספר ויקרא (כ"ז, מ"ז) נאמר:

“אלה החוקים והמשפטים והתורות, אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל, בהר סיני ביד משה”.

ופירש רש"י שם:

“והתורות: אחת בכתב ואחת בע"פ, מגיד שכולם נתנו למשה בסיני”

התורה שבכתב

בתורה שבכתב נכללים: א. תרי"ג מצוות ב. מאורעות.

תרי"ג המצוות הם חוקים ומשפטים שצווה הקב"ה את היהודי, לצורת התנהגות חייו בבין אדם למקום ובבין אדם לחבירו. ע"י מצוות אלו אנו מקיימים יחסי מלך ועם כלפי מלכנו הקב"ה בורא העולם, ומכירים ברצון בוראנו.

המאורעות הכתובים בתורה בכללם הינם: החל מבריאת העולם, מעשי האבות, יציאת מצרים, מתן תורה עד למסעות בני ישראל במדבר וכניסתם לארץ ישראל.² מטרת הקב"ה בכתובה זו היא, כמו שכתב רש"י בתחילת פירושו לחומש: “אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה... כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים..” וברמב"ן (שם) פירש שזהו שורש האמונה בבורא עולם. ועוד נמצא בשם הרמב"ן והגר"א, שכל מעשי ומקרי בני האדם כלולים בדברי התורה, ואף בכדי ללמוד הלכות, דעה, עצה, והנהגה.

² ראה עוד בדברי הוזהר בפרשת בהעלותך (קמ"ט ב').

פרק ג' – התורה שבעל פה

בתורה שבכתב נצטוונו תרי"ג מצוות. המצוות הכתובות בתורה אינן מפורטות אלא כתובות בתמצות, ³התורה שבעל פה הינה פירוט, הרחבת דינים, טעמים ומקורות למצוות התורה שבכתב, כבדוגמא שלהלן:

מצוות מזוזה.

מקורה בתורה – בחומש דברים (ו' ט') "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" הלכות המצווה הכלולות בפסוק הינן: כתיבה ומיקום. אך פרטי המצווה ואופן קיומה באופן מעשי הינן חסרות, שהרי אין מבואר: מה כותבים, במה, על מה, מהי מזוזה, מהו ה'בית' המחויב במזוזה ושיעורו, ועוד.

דברי הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה:

"... והנה לך משל, שהקדוש ברוך הוא אמר למשה "בסוכות תשבו שבעת ימים" (ויקרא כ"ג, מב'), אחר כן הודיע שהסוכה הזאת חובה על הזכרים לא על הנקבות, ושאינן החולים חייבין בה, ולא הולכי דרך, ושלא יהיה סיכוכה אלא בעמח הארץ, ולא יסככנה בצמר, ולא במשי, ולא בכלים, אפילו מאשר תצמח הארץ, כגון הכסתות והכרים והבגדים, והודיע שהאכילה והשתיה והשינה בה כל שבעה חובה, ושלא יהיה בחללה פחות משבעה טפחים אורך, על שבעה טפחים רוחב, ושלא יהיה גובה הסוכה פחות מעשרה טפחים. וכאשר בא הנביא עליו השלום, ניתנה לו המצווה הזאת ופירושה, וכן חשש מאות ושלוש עשרה מצוות הם ופירושם, המצוות בכתב והפירוש על פה".

³ ראה הקדמת רבי יהושע ולק כ"ץ על חיבורו "פרישה ודרישה".

דברי הגמרא במסכת גיטין דף ס:

"א"ר יוחנן לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה, שנאמר "כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל".

דברי רבי יוסף אלבו ב"ספר העיקרים" המאמר הג' פרק כ"ג

"... וזהו מה שאמרו רבותינו ז"ל, לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה" וזה לפי שאין מציאות להבנת התורה שבכתב, אלא עם תורה שבעל פה".

פרק ד' – מסירת התורה שבעל פה

דברי הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה

"... דע כי כל מצווה שנתן הקדוש ברוך הוא למשה רבינו עליו השלום ניתנה לו בפירושה. היה אומר לו המצווה ואחר כך אומר לו פירושה ועניינה, וכל מה שהוא כולל ספר התורה.

ועניין לימודו לישראל היה, כפי שאומר (עירובין נד:), היה משה נכנס באזהלו, ונכנס אליו בתחילה אהרן, ומשה היה אומר לו המצווה הנתונה לו פעם אחת ולימדהו פירושה. ויסתלק אהרן ויחזור לימין משה רבינו. ונכנס אחריו אלעזר ואיתמר בניו, והיה משה אומר להם מה שאמר לאהרן, ויסתלקו, וישב האחד לשמאל משה רבינו, והשני לימין אהרן.

ואחרי כן יבאו שבעים זקנים, וילמדו משה כמו שלמד לאהרן ובניו. ואחרי כן יבאו ההמון וכל מבקש ה', וישם לפניהם המצווה ההיא, עד ישמעו הכל מפיו. נמצא, אהרן שומע המצווה ההיא מפיו משה ארבע פעמים, ובניו שלוש פעמים, והזקנים שני פעמים, ושאר העם פעם אחת וכו'.

נמצאו כל הקהל שומעים המצווה ההיא ארבעה פעמים, פעם מפיו משה, ופעם מפיו אהרן, ושלישית מפיו בניו, ורביעית מפיו הזקנים. ואחר, היו כל העם הולכים ללמוד איש לאחיו מה ששמעו מפיו משה, וכותבים המצווה ההוא במגילות.

וישוטטו השרים על כל ישראל, ללמוד ולהגות עד שידעו בגירסא המצווה ההיא וירגילו לקרותה. ואחר כן ילמדו פירושי המצווה ההיא הנתונה מאת השם, והפירוש ההוא היה כולל עניינים, והיו כותבים המצווה ולומדים על פה הקבלה".

פרק ה' – מדוע לא נכתבה התורה שבע"פ?

א' – דברי ה"מדרש רבה" חומש שמות (פרשה מז' א')

"... בשעה שנגלה הקב"ה בסיני לתן תורה לישראל, אמרה למשה על הסדר ומשנה תלמוד ואגדה. שנאמר "וידבר אלהים את כל הדברים האלה", אפילו מה שהתלמיד שואל לרב, אמר הקב"ה למשה באותה שעה. מאחר שלמדה מפי הקב"ה, אמר לו למדה בישראל. אמר לפניו: רבוננו של עולם אכתוב אותה להם. אמר לו: איני מבקש ליתנה להם בכתב, מפני שגלוי לפני שעובדי כוכבים עתידין לשלוט בהם, וליטול אותה, ויהיו בזויים באומות. אלא המקרא אני נותן להם בכתב והמשנה והתלמוד והאגדה אני נותן להם על פה, שאם יבאו אומות העולם וישתעבדו בהם, יהיו מובדלים מהם"⁴.

ב' – דברי הרמב"ם בספרו "מורה נבוכים" (ח"א פרק ע"א)

"... ולא היה הדבר המותר לבני אדם כולם, אלא דברי הספרים לבד, וכבר ידעת שאפילו התלמוד המקובל, לא היה מחובר בספר מקודם וכו', והיה זה תחילת החכמה בדת שהוא ברח ממה שנפל בו באחרונה – רצוני לומר: רב הדעות והשתרגם, וספיקות, נופלות בלשון המחובר בספר ושגגה תתחבר לו, והתחדש המחלוקת בין האנשים ושובם חבורות והתחדש הכלבול במעשים".

⁴ וראה עוד להלן בפרק י' בשם המדרש תנחומא בפרשת כי תשא פרשה לד.

דברי רבי יוסף אלבו בספרו "ספר העיקרים" (המאמר הג' פרק כ"ג)

"... ולפירוש הזה מתורה שבכתב שמסר משה ליהושע, ויהושע לבאים אחריו, הוא שקראו: תורה שבעל פה. לפי שאי אפשר שיבוא הפירוש הזה בכתב, כי בכתב ההוא יפול גם כן הספק שאמרנו שיפול במכתב הראשון, ויצטרך פירוש לפירוש, וכן לבלתי תכלית. כמו שקרה לחיבור המשניות, שהוא פירוש תורה שבכתב, שנפל בו מן הספק והמבוכה, עד שהוצרך לפירוש אחר, והוא חיבור שעשה רב אשי לפרש המשניות. וכן התלמוד, שהוא פירוש המשניות, הוצרך לפירוש גם כן, ורבו עליו הפירושים וחילוקי הסברות, וכן על הפירושים גם כן. ולזה הוא מבואר שאי אפשר שתהיה התורה שבכתב שלימה, אם לא בהימצא עמה הפירוש הזה על פה, וזהו הנקרא תורה שבעל פה⁵.

דברי הריטב"א בחידושי למסכת גיטין (דף ס:)

"ודברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב, משום דכשאינם כתובים כל אחד ואחד מוסרן זה לזה בדקדוק, אבל אם נכתבו, ובא ללמוד אותם מתוך הכתב, אין עומד על כוונת אמרן".

ג' – דברי המהרש"א בחידושי אגדות למסכת גיטין (דף ס:)

"נראה בזה, דלא ניתן להיכתב משום דלא יסמוך האדם על הכתיבה ולא ללמוד יותר, ובודאי דא"א לכתוב כל הדברים שהפה יוכל לדבר בדברי תורה, ולכך בדורות הראשונים שהיה לבבם רחבה מני ים, אמר לא ניתן

⁵ וראה עוד בספר "תפארת ישראל" למהר"ל מפראג בפרק ס"ח.

ליכתב, כדי שיחזור על תלמודו ומשנתו תמיד, ויהיו סדורים לו תמיד
לתלמוד ולהביאו לידי עשייה".

ד' – דברי רבי יוסף אלבו בספרו "ספר העיקרים" (המאמר הג' פרק כג')

"... ועוד, לפי שאי אפשר שתהיה תורת השם יתברך שלמה באופן שתספיק
בכל הזמנים, לפי שהפרטים המתחדשים תמיד בענייני האנשים, במשפטים
והדברים הנפעלים הם רבים מאוד משיכללם ספר, על כן נתנו למשה בסיני
על פה דרכים כוללים נרמזו בתורה בקצרה, כדי שעל ידם יוציאו החכמים
שבכל דור ודור הפרטים המתחדשים".

ה' – דברי המהר"ל מפראג בספרו "תפארת ישראל" (פרק סח')

"... ודבר זה אף שנראה פשוט הוא עמוק מאוד, וזה כי ראוי שיהא תורה
שבעל פה ולא בכתב, כי מאחר שהתורה היא מיוחדת לישראל כדכתיב:
"תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב", ובפרק ארבע מיתות: בן נח
שעסק בתורה חייב מיתה... אל תקרי מִן־שָׁה אלא מאורסה, והבא על נערה
המאורסה חייב מיתה. ודבר זה תבין ממה שהתבאר למעלה כי התורה
היתה מתייחסת לישראל בפרט, ולכך היא מאורסה לישראל דוקא ואינה
שייכת לאחרים. ועל ידי תורה שבעל פה שהיא בפה האדם והתורה היא
עמו לגמרי, ואינה על הקלף כתובה, רק היא בפה האדם. ולכך מצד התורה
שבעל פה שהיא עם האדם, יש לתורה חבור לישראל ולא אל בן נח, כאשר
התורה עם האדם ולא על הקלף, שאז לא היה כאן חבור עם האדם, ולכך,
אין ראוי שתהא התורה שבעל פה כתובה גם כן, שאם כן לא היה אל
התורה חבור לישראל, בפרט כמו שראוי שתהיה התורה חבור אל ישראל
דוקא".

לסיכום, הסיבות שלא נכתבה התורה שבע"פ:

- א. בכדי שעם ישראל יהיו מובדלים מן הגויים בגלותם.
- ב. לא ניתן לכתוב כתיבה מושלמת ללא טעויות, ובע"פ המסירה היא בדקדוק.
- ג. בכדי שאדם ילמד ולא יסמוך על הכתיבה.
- ד. לא ניתן לכלול בכתיבה שלימה, את כל הפרטים המתחדשים שבכל דור.
- ה. בכדי שיהיה חיבור בין עם ישראל להקב"ה.

פרק ו' – יצירת המשנה ומהותה

יצירת המשנה

ממתן תורה כאלף וחמש מאות שנים למדו כולם את התורה שבעל פה – בעל פה. בסוף תקופת בית שני החלה תקופת התנאים, אנשי כנסת הגדולה החלו לכתוב תורה שבעל פה – החלו לכתוב משניות – הלכות. מאה ועשרים שנים לאחר חורבן בית שני רבי יהודה הנשיא (רבינו הקדוש / רבי) סידר את המשניות בששה סדרי משנה.

”תנא” פירושו ‘שנן’ – שונה מלשון ‘חזרה’ (שונה ההלכות).

המשניות כתובות בתמציתיות וזאת על מנת שיהיה נח לשנן ולחזור עליהן⁶, ואף בכדי לשמר את התורה שבעל פה בצורתה המקורית בעל פה.

המשניות בנויות על פי רוב כמקרים ודינים ללא טעמים או מקורות, ומסודרות בששה סדרי משנה, שנחלקות ל־63 מסכתות, שבהן 532 פרקים, 4,192 משניות, ומוזכרים בהם למעלה ממאה ועשרים שמות תנאים.

מן המשניות לא ניתן לפסוק הלכות, ואמרו בגמרא במסכת סוטה (דף כב.) שהפוסקים הלכה מתוך משנתם, הינם ”מבלי עולם”, שעושים את העולם פלוי, וזאת משום שאינם יודעים טעמי המשניות, ומדמים הלכות זו לזו, וכן אינם יודעים האם משנה זו היא דעת יחיד או שאינם יודעים במחלוקות תנאים ראשונים כמי ההלכה.

⁶ וראה בפירוש ”תפארת ישראל” במסכת ערכין פ”ד מ”א שכתב וז”ל: ”שהיו להן זמירות מיוחדין לכל משנה ומשנה, ולענ”ד היה זה כדי לחזק המשנה בכח הזיכרון וכו’ שע”י הניגון נזכר היטב לישראל דמתניתין”.

דברי הגמרא במסכת בבא מציעא דף פו.

"תהא רבי ורבי נתן סוף משנה"

ופירש רש"י בד"ה "סוף המשנה":

"סוף תנאים. עד ימיהן אמרו איש את דבריו בבית המדרש, והיו תלמידים גורסים שמועה שמועה לבדה, ולא היו מסכתות סדורות. וסדר וקבץ על הסדר, והם כללו האמור בדורות שלפניהם וסדרו את המסכתות, ואחריהם לא יוסיפו אלא מעט".

הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה

"וכאשר הגיע הזמן אחריהם אל רבינו הקדוש עליו השלום, והיה יחיד בדורו ואחד בזמנו, איש שנמצאו בו כל החמודות והמידות הטובות, עד שזכה בהם אצל אנשי דורו לקרותו "רבינו הקדוש", ושמו יהודה. והיה בחכמה ובמעלה בתכליתם, כמו שאמרו (גיטין דף נט.) "מימות משה רבינו ועד רבי, לא ראינו תורה וגדולה במקום אחד", והיה בתכלית החסידות והענווה והרחקת התענוגים, כמו שאמרו גם כן (סוטה דף מט:) "משמת רבי, בטלה ענווה ויראת חטא". והיה צח לשון ומופלג מכל האדם בלשון הקודש, עד שהחכמים עליהם השלום היו לומדים פירוש מה שנשתבש עליהם מאותות המקרא מדברי עבדיו ומשרתיו, וזה מפורסם בתלמוד (בר"ה כו.) והיה לו מן העושר וההון ורוחב היכולת, מה שנאמר בו "אהריריה דרבי, הוה עתיר מן שבור מלכא" (ב"מ דף פה.) וכן הרחיב הוא על אנשי החכמה ומבקשיה, וריבץ תורה בישראל, ואסף ההלכות ודברי החכמים והמחלוקות המקובלות מימות משה רבינו עד ימותיו. והיה הוא בעצמו מן המקבלים, שהוא קיבל משמעון אביו וכו'".

...וכאשר כלל הדעות והדברים, החל לחבר המשנה שהיא כוללת פירוש כל המצוות הכתובות בתורה, מהם קבלות מקובלות מפי משה עליו השלום, ומהם דעות הוציאו בדרך הסברא ואין עליהם מחלוקת, ומהם דעות שנפלה בהם מחלוקת בין שתי הסברות, וכתב אותם במחלוקותיהם פלוני אומר כך ופלוני אומר כך, ואילו היה אחד וחולק על רבים היו כותבים דברי האחד ודברי הרבים".

הקדמת הרמב"ם לחיבור "היד החזקה"

"רבנו הקדוש חבר המשנה, ומימות משה רבנו ועד רבנו הקדוש לא חברו חבור שמלמדין אותו ברבים בתורה שבעל פה, אלא בכל דור ודור, ראש בית דין או נביא שהיה באותו הדור כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרבותיו, והוא מלמד על פה ברבים, וכן כל אחד ואחד כותב לעצמו כפי כחו מבאור התורה ומהלכותיה כמו ששמע, ומדברים שנתחדשו בכל דור ודור בדינים שלא למדום מפי השמועה, אלא במדה משלש עשרה מדות והסכימו עליהם בית דין הגדול.

וכן היה הדבר תמיד עד רבנו הקדוש, והוא קבץ כל השמועות וכל הדינים וכל הבאורים והפרושים ששמעו ממשה רבנו ושלמדו בית דין שבכל דור ודור בכל התורה כלה, וחבר מהכל ספר המשנה, ושננו לחכמים ברבים ונגלה לכל ישראל, וכתבוהו כלם, ורבעו בכל מקום, כדי שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל.

ולמה עשה רבנו הקדוש כך ולא הניח הדבר כמות שהיה? לפי שראה שתלמידים מתמעטין והולכין, והצרות מתחדשות ובאות, ומלכות רומי פושטת בעולם ומתגברת, וישראל מתגלגלין והולכין לקצוות, חבר חבור אחד להיות ביד כלם, כדי שילמדוהו במהרה ולא ישכח, וישב כל ימיו הוא ובית דינו ולמדו המשנה ברבים".

פרק ז' – ברייתא מהותה וכותביה

הברייתא

ברייתא, היא משנה חיצונית שאיננה נכללת בסדר ששה סדרי משנה. "בר" בארמית פירושו "חוץ". (וכלשון חז"ל על ארם שנפטר "בר מינן", חוץ מאיתנו – שאינו בן העולם הזה).

רבי יהודה הנשיא, לא הכניסן לסדר המשניות, פעמים מפאת שרצה לקצר בהלכות המשנה, ופעמים מפאת שלא נראו בעיניו⁷, וכן שרמוזות הן במשניות, וכדברי אילפא במסכת תענית (דף כא.) שיכול לפשוט כל ברייתא ולהוכיחה מהמשנה.

מחברי הברייתות

מחברי הברייתות הינם תנאים כדוגמת "ברייתות דרבי אליעזר", "ברייתות דרבי ישמעאל", "משנת בר קפרא" ועוד. מסדרי הברייתא העיקריים הינם רבי חייא ורבי אושעיא⁸, והברייתות שכתבו נקראות בשם ה"תוספתא".

הסמכות ההלכתית של הברייתא, פחותה משל המשנה, וכמאמר הגמרא במסכת יבמות (דף מב:) בדברי רב אבהו, שהלכה סתמית השנויה במשנה, ומחלוקת בברייתא, הלכה כדברי המשנה, ואף אם ישנה הלכה סתמית בברייתא, סמכות המשנה גוברת.

⁷ ראה במסכת יבמות דף מג. בגמרא וברש"י שם.

⁸ ראה להלן דברי הגמרא במסכת חולין דף קמא. וברש"י במסכת תענית דף כא. ד"ה "דבי".

הברייתות בגמרא

הברייתות, הינן הלכות נוספות אשר הובאו בגמרא לצורך השלמות דינים, שיטות תנאים נוספות, טעמים וחילוקי דינים. הברייתות אשר מובאות בגמרא פותחות במילים: "תנו רבנן", "תניא", "תנו עלה".

דברי הגמרא במסכת חולין דף קמא.

"אמר ליה רב זירא לאו אמינא לכו: כל מתניתא דלא תניא בי רבי חייא ובי רבי אושעיא, משבשתא היא, ולא תותבו מינה בי מדרשא"
ופירש רש"י (שם בע"ב):
"רבי חייא ורבי אושעיא סדרו את הברייתות, ודקדקו בדברי כל חכם לומר כמו שאמר, אבל יש תנאים הרבה שמוסיפים על משנתם בדמיו".

פרק ח' – יצירת הגמרא ומהותה

יצירת הגמרא

המילה 'גמרא' בארמית פירושה למידה, וכלשון הגמרא במסכת קידושין בדף כט: לגבי חובת לימוד תורה, "והיכא דלא אגמריה אבוא, מיחייב הוא למיגמר נפשיה" – והיכן שלא לימדו אביו, מחויב הוא ללמד את עצמו.

במשך תקופת התנאים כשלוש מאות שנים, למדו כולם בבתי המדרשות את המשניות, שיננום ופירשום בעל פה, אך כחלק מן תהליך ירידת הדורות, החלו האמוראים לסדר ולכתוב את תלמודם בבתי המדרשות.

מחברי ומסדרי הגמרא הינם רבינא ורב אשי עד למרימר ומר בר רב אשי.

דברי הגמרא במסכת עירובין דף נג.

"אמר ר' יוחנן: לבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפתחו של היכל, ואנו כמלא נקב מחט סידקית וכו'. אמר אביי ואנן כי סיכתא בגודא לגמרא, אמר רבא, ואנן כי אצבעתא בקירא לסברא, אמר רב אשי, אנן כי אצבעתא בבירא לשכחה".

ופירש רש"י שם:

"סדקית. מחט שתופרין בה סדקי בגדים והוא דק ביותר: כסיכתא בגודא לגמרא. כיתד שנועצין אותו בכותל בנקב צר ונכנס בדוחק, כך אין יכולין אנו להבין מה שאנו שומעין כי אם מעט ובקושי: כאצבע בקירא. בשעוה קשה שאין האצבע יכול ליכנס בתוכה אלא מדבק מעט: כאצבע בבירא לשכחה. כשם שהאצבע נוח ליכנס בפי הבור, כך אנו מהירין לשכוח".

דברי הגמרא במסכת סנהדרין דף כד. והריא"ז בפסקיו

"במחשכים הושיבני כמתי עולם", אמר רב ירמיה, זה תלמודה של בבל".

וכתב בספר "פסקי הריא"ז" וז"ל:

"פירוש, שע"י הגלות שגלו והטלטול שנטלטלו, נשתכחה תורה מהם, והוצרכו לדקדק ולפלפל".

דברי הגמרא במסכת בבא מציעא דף פו.

"רבינא ורב אשי סוף הוראה"

ופירש רש"י בד"ה "סוף הוראה" וז"ל:

"סוף כל האמוראין. עד ימיהן לא היתה הגמרא על הסדר, אלא כשהיתה שאלה נשאלת בטעם המשנה בבית המדרש, או שאלה על מעשה המאורע בדין ממון או איסור והיתר, כל אחד ואחד אומר טעמו, ורב אשי ורבינא סידרו שמועות אמוראין שלפניהם, וקבעו על סדר המסכתות כל אחד ואחד אצל המשנה הראויה והשנויה לה, והקשו קושיות שיש להשיב ופירוקים שראויים לתרץ הם והאמוראין שעמהם, וקבעו הכל בגמרא וכו'. ואותן (אמוראים) שאמרו לפניהם הקושיות והתירוצין שעליהם, לא קבעום בגמרא על סדר המסכתות והמשנה שסידר רבי, ובאו רב אשי ורבינא וקבעום".

דברי רבי יהושע ולק כ"ץ בהקדמתו לחיבורו "פרישה ודרישה"

"... והמשינות אשר כתב, כתבן בקיצור מופלג והיה די להם לפי זמנם ושכלם הזך ולבם הרחבה וזכרונם הגדול וכו', וכולם עסקו בסדר משניות שסידר רבי, וכל חבורה מהן חקרו מהמשנה וגלו חידושים ולמדו מהן עניינים אחרים הדומים להם. ואחר זמן גרם החטא שנתרבה השכחה מחמת כמה גליות והרפתקאות דעדי על ישראל בהיותם בבבל ובשאר ארצות,

וקמו רבינא ורב אשי שהיו סוף אמוראים, וראו כי אזלת יד הלומדים והתורה מתמעטת מתוך קיצור דברי המשנה, גם נתרבו המאמרים והדינים שנתוספו למד מן הלמד בכל דור ודור מימי רבי והלאה, והסכימו לכתוב פירוש המשנה וגם דברים הנוספים בכתב, והש"י נתן חינו דרב אשי בעיני המלך פרס והיה גדול בתורה וגדולה וכו', והוא אשר נתן לו רשות לעשות ככל אשר ישר בעיניו, וקיבץ את כל חכמי הדור שבכל הארצות, ומהן אסף כל השמועות והלימודים אשר קבלו מרבותיהן בפירוש המשניות, וכאשר עשה רבינו הקדוש בזמנו לצורך סידור המשנה כנ"ל, כן עשה הוא לצורך סידור התלמוד.

ועוד חיבר וסידר בכל מקום כפי עניינו דברי אגדה אשר ג"כ אסף וקיבץ מכל חכמי הדורות, אשר רובן אינן יוצאין מידי פשוטן. וגם רמזו בהם סודות ועניינים נפלאים שדיברו בו החכמים ז"ל ברמז ודרך משל ומליצה, וכו', ואין כח ביד שום גאון לחלוק על מה שכתוב במשנה ובתלמוד, אף שיאמר לדבריו טעמים וראיות המקובלים ליה לחכמי הדור, כמו שאין לנו לחלוק על תורת משה שקבלה מפי הגבורה, וקבלוהו עליהם בהסכמה ובששים רבוא, כן קיבלו עליהם כל חכמי הדור המשנה והתלמוד כל אחד לזמנו וכנ"ל וכו'. ומיום שנסתם התלמוד בימי מרימר ומר בר רב אשי, קבלו עליהם חכמי הדור, שעליו אין להוסיף לקבוע בתוך התלמוד, וממנו אין לגרוע".

קיומה של הגמרא

רבינא ורב אשי אמנם סידרו את כתיבת הגמרא, אך חובה לציין כי הגמרא היתה קיימת תמיד – הלימוד, ההבנה והפלפול בכל פרטי דין ומצווה.

הובאו לעיל⁹ דברי המדרש שאמר הקב"ה למשה "אלא המקרא אני נותן להם בכתב, והמשנה והתלמוד והאגדה אני נותן להם על פה", הרי שהקב"ה נתן למשה רבינו את התלמוד בעל פה כבר במתן תורה. וכן בגמרא במסכת סוכה (כח.) נאמר בברייתא: "ת"ר שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן... קטן שבכולן רבי יוחנן בן זכאי, אמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי, שלא הניח מקרא, משנה, גמרא, הלכות וכו' ודבר גדול ודבר קטן... 'ודבר קטן' הויות דאביי ורבא". הרי שהתנא רבי יוחנן בן זכאי שחי בתקופת חורבן בית שני, למד גמרא, ואף למד את הוויות דברי האמוראים שחיו אחריו כשלוש מאות שנים.

מהות דברי הגמרא:

על מנת להגדיר ולתמצת את מהות דברי הגמרא, נביא הגדרות מדברי רש"י והראשונים במקומות שונים בש"ס ומדברי הרמב"ם.

א. דברי הגמרא, רש"י ופסקי הרי"ד במסכת בבא מציעא דף לג.

"ת"ר רבו שאמרו, רבו שלימדו חכמה".

ופירש רש"י בד"ה "שלימדו חכמה" וז"ל:

"סברת טעמי המשנה, ולהבין שלא יהיו סותרות זו את זו, וטעמי איסור והיתר והחיוב והפטור, והוא הנקרא גמרא"¹⁰.

⁹ בפרק ה'.

¹⁰ וראה עוד ברש"י במסכת סוטה דף כב. ד"ה "ולא שימש תלמידי חכמים".

ופירש בפסקי הרי"ד בד"ה "ת"ר" וז"ל:
"פיר' חכמה היא התלמוד, שמבאר דברי המשנה ונותן בהן טעם ומתרצן,
דלא ליקשו אהדדי, וקובע הלכה בין החלוקות".

ב. המשך הגמרא ורש"י שם

"ת"ר העוסקים במקרא מדה... גמרא אין לך מדה גדולה מזו".
ופירש רש"י בד"ה "גמרא" וז"ל:
"... שהוא לתת לב להבין סתימת טעמי המשנה מה הם, וכששתים סותרות
זו את זו יבין לתרץ שיהיו שתייהן קיימות, או לדעת דברי התנאים החלוקים
בדבר, ונימא הא מני פלוני חכם הוא".

ג. דברי הגמרא ורש"י במסכת בבא בתרא דף קלד. ובסוכה דף כח.

"ת"ר שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן... קטן שבכולן רבי יוחנן בן
זכאי, אמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא, משנה, גמרא,
הלכות וכו'" **ופירש רש"י שם בד"ה "גמרא" וז"ל:**
"סברת המשניות, כעין שאנו מפרשין עליהן, לא שנו וכו', חסורי מחסרא"¹¹.

פירש רש"י במסכת סוכה כח. בד"ה "גמרא" וז"ל:

"זו היא סברא שהיו התנאים אחרונים מודקקים בדברי הראשונים הסתומים
לפרשם וליתן בהם טעם, כמו שעשו האמוראים אחר התנאים שפירשו דברי
התנאים שלפניהן וקבעו בהן גמרא, ואותו דיוק שבימי התנאים נקרא
הש"ס".

¹¹ שם.

ד. דברי הגמרא ורש"י במסכת ברכות דף ה.

"להורותם זה גמרא".

ופירש רש"י בד"ה "זה גמרא" וז"ל:

"סברת טעמי המשניות שממנו יוצאה הוראה"¹².

ה. דברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה פרק א' הלכה י"א

"וחייב לשלש זמן למידתו, שליש בתורה שבכתב, ושליש בתורה שבעל פה, ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מדבר, וידמה דבר לדבר, ויבין במידות שהתורה נדרשת בהן, עד שידע היאך הוא עיקר המידות והיאך יוציא האסור והמותר, וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה, ועניין זה הוא הנקרא גמרא".

לסיכום, נמצאנו למדים מדברי רש"י והרמב"ם הגדרה לפועלי האמוראים בגמרא:

א. לבאר את טעמי הלכות המשנה ומקורן מ"ג מידות שהתורה נדרשת.

ב. לבאר מי הוא בעל התנא במשנה, ושלא תהיינה סתירות.

ג. טעמי איסור והיתר, חיוב ופטור.

ד. דימוי הלכות ויצירת עקרונות הלכתיים.

ה. חילוקי דינים והלכות נוספות.

ו. פסיקת הוראה, והלכה בין המחלוקות.

¹² ראה עוד ברש"י במסכת ברכות דף יא: ד"ה "אף לגמרא צריך לברך".

פרק ט' – מפרשי הגמרא

צורך הפירושים:

כחלק מן ירידת הדורות הוצרך פירוש לדברי הגמרא. מפרשי הגמרא הראשונים היו רבינו גרשום ורבינו חננאל, אך המפרש העיקרי שעל פיו לומדים בבכירות את דברי הגמרא הוא רש"י.

רש"י:

רש"י נולד בעיר טרוויש' בעפון צרפת בשנת ד' אלפים תת"א, לימודו היה בישיבת "חכמי לותיר" שייסד רבינו גרשום מאור הגולה. רבו המובהק הוא רבי יעקב בר יקר, ומכנהו בפירושו "רבי זקני", ייחוסו הוא עד לרבן גמליאל המיוחס לדוד המלך.

חתניו משלושת בנותיו, הינם רבי מאיר מרומבורג, רב יהודה בר נתן (ריב"ן) ורבינו אפרים. נכדיו וניניו הינם בעלי התוספות המפורסמים: רשב"ם, ר"ת, ריב"ם, ר"י הזקן ורבינו אלחנן בן רבי יצחק.

דברי בעל "צידה לדרך" לרבי מנחם בן זרח זצ"ל

"... אבל בארץ צרפת היו מקדם בעלי תורה וידם חזקה בגמרא, וקודם זמן רבי שלמה התייר הגדול מעיר טרוויש, היו לומדים בפירושי רבי גרשום מאור הגולה והיו ארוכים מאוד, ושרתה רוח הקודש על רבינו שלמה, וגברה ידו בגמרא וחיבר פירושים אל הבבלי בלשון צח וקצר, אשר לפניו לא קם כמוהו, ואלמלא הוא נשתכחה דרך הבבלי מישראל".

דברי החיד"א בספריו

בספרו "שם הגדולים" מערכת סופרים אות שי'

"... רש"י עשה שלשה מהדורות בתלמוד, ומהדורא שליטת היא זו שבידינו, ודקדק מאוד בלשונו שרמז כמה חידושים בשינויי אות. והבאים אחריו אמרו: כל פירושי צרפתה השלך לאשפתא, חוץ מפרשן דתא".

בספרו "שם הגדולים" מערכת גדולים

"... ושמעתי מפה קדוש רב מופלג שקיבל מרבו, דרש"י התענה תרי"ג תעניות קודם שכתב פירוש התורה וכו', ועתה ראיתי בספר מאמר העיתים להרמ"ע וכו', ומכלל הדברים נראה, שרש"י כתב פירושו ע"פ הסוד ויש בדבריו זין עילאין, ולכן התענה תרי"ג תעניות, ומשה רבינו ע"ה אמר לו: אשריך".

בעלי התוספות ומטרות פירושיהם:

בעלי התוספות הינם רבים מאוד, אך המפורסמים שבהם הינם: רשב"ם, ריב"ם ר"ת, ר"י הזקן, ריב"א ועוד. תקופת בעלי התוספות הינה במשך כמאתיים שנים, והם חיו בעיקר בארצות צרפת ואשכנז ומיעוטן באנגליה ואיטליה.

התוספות שבידינו נערכו ונסדרו ע"י שלשה מחכמי צרפת, והם: רבי משה מאיבורא, רבי אליעזר מטור, ורבי פרץ ב"ר אליהו מקורביל.

מטרות פירושיהם העיקריות: הוספה על דברי רש"י ודיון בפירושו, קושיות ופירושים, סתירות מסוגיות שונות בש"ס וישובן, הוספת דיונים והגדרות.

התוספות אשר לפנינו בגמרא, הוא אסיפה של בעלי התוספות מבתי מדרשות שונים.

דברי בעל "עידה לדרך" לרבי מנחם בן זרח זצ"ל

"... ורבינו יצחק בן אחותו של רבינו תם הנודע, בעל התוספות אשר למד ולימד בישיבה, כי העידו לי רבותי הצרפתים בשם רבותם, כי נודע ונתפרסם, שהיו לומדים לפניו ס' רבנים, שכל אחד מהם היה שומע ההלכה שהיה מגיד, גם היה לומד כל אחד לבדו כל אחד לבדו מסכתא שלא היה לומד חבירו והיו חוזרים על פה, ולא היה מגיד רבינו יצחק הלכה שלא היה בפיהם בין כולם כל הגמרא בין עיניהם כאותה הגדה, עד שנתבררו להם כל ספיקות שבגמרא, וכל הלכה ומאמר תנא או אמורא שנראה הפך או סתירה במקום אחר, ישב ותיקן על אופנו כאשר מבואר לכל מי שראה תוספותם ושאלותם ותשובותם ופירושים וההשגות שהשיגו על זקנם רבינו שלמה".

דברי רבי שלמה לוריא בספרו "יום של שלמה" בהקדמתו למסכת בבא קמא

"... לולי חכמינו הצרפתים בעלי התוספות שעשאוהו ככדור אחד, ועליהם נאמר דברי חכמים כדרבונות, והפכוהו וגלגלוהו ממקום למקום עד שנראה לנו כאחת מבלי סותר ומבלי עוקר, אלא סוגיא זו אומרת בכה וסוגיא זו אומרת בכה, ולא קרב זה אל זה, ונמצא מיושר התלמוד ומקושר וכל סתימות יפושרו, ותוכן פסקיו יאושרו".

פרק י' – ערכו של לימוד הגמרא

פעמים רבות שואלים הלומדים מגוון שאלות המצביעות על חסר מהותי בידע

ערכו של לימוד הגמרא, בין השאלות הנפוצות הן:

- מדוע כלל לומדים גמרא?
 - מדוע עלי ללמוד גמרא, ומה ה'נפקא מינה' לי מלימודה?
 - מדוע הגמרא כתובה בצורה כזו ולא כפסקי הלכות?
- בפרק זה נבאר עניין זה ע"פ מקורות קדמונים.

הקדמה – חובת לימוד התורה:

אחת מן מצוות היהודי הינה מצות לימוד תורה.

דברי הרמב"ם בספר המצוות מצינה יא'

"היא שצונו ללמוד תורה וללמדה וזהו הנקרא תלמוד תורה, והוא אמרו "ושננתם לבניך", וכתוב בספרי "לבניך" אלו התלמידים, שהתלמידים קרויים בנים וכו', ושם נאמר "ושננתם" שיהיו מחודדים בתוך פיו, כשארם שואלך דבר, לא תהא מגמגם לו אלא אמור לו מיד, וכבר נכפל זה הצווי פעמים רבות "ולמדתם ועשיתם", "למען ילמדון", וכבר נתפור הצווי והזרז על מצינה זו במקומות רבים מן התלמוד".

דברי הגר"י מסלאנט בספרו אור ישראל סימן כ"ז

"הנה במצות תלמוד תורה יש בזה שני עניינים, א' לימוד תורה, ב' ידיעת התורה. מצות לימוד התורה הוא מן הכתוב "והגית בו יומם ולילה" וכו', והנה למצוה זו של לימוד התורה כל מה שלומד, מקיים המצות עשה...

הן: מקרא, משנה, גמרא, הלכות ואגדות שכולן ניתנו למשה מסיני וכו'.
אולם הגדר השני במצות ת"ת, הוא ידיעת התורה, והוא מה שאמרו חז"ל
בקידושין דף ל' "ושננתם לבניך" שיהיו דברי תורה מחודדין בפיו, שאם
ישאל לך אדם, אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד..."

במצווה זו, מלבד החובה ללמוד, כלולה החובה ללמד לבניו ולתלמידיו.
אחר שלמדנו על מצוות לימוד התורה וחיובה, נבאר את ערכו של לימוד הגמרא.

א. תלמוד בבלי – כלול בכל:

דברי הגמרא במסכת קידושין דף ל'.

"אמר רב ספרא משום רבי יהושע בן חנניא: מאי דכתיב "ושננתם לבניך",
אל תקרי 'ושננתם' אלא 'ושלשתם', לעולם ישלש אדם שנותיו: שליש
במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד, מי יודע כמה חיי, לא צריכא
ליומיו".

ופירש רש"י בד"ה "ליומיו" וז"ל:

"ימי השבוע".

ובתוספות בד"ה "לא צריכא ליומיו" פירשו וז"ל:

"ונ"ל לפרש, בכל יום ויום עצמו ישלש וכו'. ור"ת פירש, שאנו סומכין אהא
דאמרינן בסנהדרין (כד.), בכל – כלולה במקרא, במשנה ובגמרא, דגמרת
בכל כלול מכולם".

כדברי ר"ת פסק הרמ"א בשו"ע יו"ד סימן רמ"ז סעיף ד'.

נמצא שבלימוד הגמרא אנו מקיימים את מצוות לימוד התורה בצורה מיטבית¹³.

¹³ וראה עוד בדברי הר"א מזרחי, הובאו בכסף משנה הלכות יסודי התורה פ"ד הי"ג, שכתב
וז"ל: "הנה בלי ספק שהחכמה התלמודית היא השורש והעיקר, אשר בה נזכה לחיי העוה"ב
משאר מיני החכמות, והיא החכמה היותר גדולה מזה הצד מכל מה שזולתה וכו'.

ב. שותפות:

ישנה סברא מוטעית שבלימוד התורה בכלל, ובגמרא בפרט, ישנה התחדשות. אך כאשר נדייק נבין שבלימוד התורה ישנה התלבנות. משל למה הדבר דומה? לראיה בעין וראיה בעין מקרוסקופית, אדם שראיתו חדה וחזקה, אינו זקוק כלל לכלי עזר בראייה, אך ככל שאדם יותר חלוש בראייתו, זקוק הוא לעזרי ראייה, ובראייה עיונית אף לראיה במיקרוסקופ.

גדולי האומה מזמן כתיבת התורה שבע"פ – התנאים, הבנתם וידיעתם בתורה שבעל פה, היא כ"כ בערך גבוהה, עד שבמשנה אחת מתומצתת, היתה להם ידיעה של כל פרטי הלכות המצווה. אך כחלק מן ירידת הדורות הבנתינו נחלשה, עד שזקוקים אנו לעזרי לימוד – מפרשים ומפרשי מפרשים.

כאשר אנו מביטים בסדר מסירת התורה בכל דור החל ממשה רבינו, יהושע בן נון, נביאים ראשונים ואחרונים, תנאים ואמוראים, בעלי התוספות, ראשונים ואחרונים, אחרוני האחרונים, עד לדורנו, בהתבוננות לב מתוך חובה עקבית ממשכי לימוד התורה ופירושה כעת – הלא הם אנו, אף עלינו מוטלת חובה מצוותית ומוסרית להמשיך את שושלת מסירת התורה ופירושה.

כאשר רבינא ורב אשי סידרו את הגמרא כך, מטרתם היתה כדי שאנו הלומדים נבין שהתורה שייכת לכל אחד ואחד מכלל ישראל, ואחר שנדע כללי המסורות והפסיקה, כתבו לנו את דרך מקורה של ההלכה, הקושיות והתירוצים עד להגעת המסקנא, כך שגם אנו אם יש לנו הבנה או סברא, נצרף אותה בשושלת מסירת התורה בהבנתנו, ואף נחדש הלכות אקטואליות ומעשיות לדורנו. חובה עלינו באופן אישי להשתתף ולשאת בנטל העול ולדאוג להמשך מסירת התורה. בלימודנו אנו בגמרא, איננו לומדים תלמוד השייך לעבר, אלא אנו שותפים מלאים להמשך מסירת התורה וההלכה.

ג. אחריות:

בגמרא במסכת גיטין דף ס: "אמר רבי יוחנן: לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה, שנאמר "כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל".

כריתת הברית, הינה יצירת קשר בלתי נפסק בין עם ישראל להקב"ה, והברית היא באמצעות התורה – קיומה ולימודה.

דברי החפץ חיים במאמר "עלבונה של תורה"

"... שְׂפָאִין תורה שבעל פה, הלא כל קיום האומה ח"ו בסכנה, וכל כריתת הברית עם ישראל היה על תורה שבע"פ... ואנו רואים זה בעינינו כי מי נתן כח לעם זו לעמוד נגד כל גלי הזמן, גזירות ושמדות שקמו עליהם בכל דוד ודוד, להעבירם מתורתם ולהשמידם ח"ו מן הארץ, אם לא תורה שבעל פה, אשר התלהטות אהבתם ודבקותם בה... היא נתנה להם עוז ועצמה לעמוד כנגד כל הסערות ולא לזוז מחוקי אלוקים אף כקוצו של יו"ד".

נמצא שבלימוד התורה שבעל פה – הגמרא, אנו אחראים אישית להמשך קיומו של עם ישראל כאומה.

ד. חשיבה תורנית:

פעמים רבות נשמעת הסברה, שערכו של לימוד הגמרא הוא שעל ידי כך אנו – "מחדדים את השכל". חשיבה זו בכללה מוטעית, היות ואם רצונו של הקב"ה שנהיה חכמים יכול הוא לבוראנו כך, או לחילופין לצוות עלינו ללמוד מקצועות המחפיים את השכל.

פעמים רבות אנו נתקלים במודעות שכותרתם היא "דעת תורה" שנחתמו על ידי גדולי ישראל בשלל נושאים, החל מכשרות, הנהגה וכדומה, ואף בנושאים פוליטיים כדוגמת 'הצבעה בבחירות'.

נשאלת איפוא התמיהה, היכן ישנם נושאים אלו בתורה, שנהפכים ל"דעת התורה"?

ביאור העניין הוא, הלא כל מצוות התורה ופרטיהן הינן דעת ורצון הא-ל, וככל שאדם לומד הוא מתעמק ברצון ה' במצוותיו, כך הוא קונה לעצמו דעה תורנית וחשיבה 'אלוקית'. נמצא שכאשר גדולי ישראל מבעים "דעת תורה" כוונתם שכאשר הגיע לידם עניין ציבורי, אזי הם שקלו בפלס מחשבתם את כל ידיעתם וחכמתם הרבה בתורה, עד להכרעתם שלפי הלך החשיבה שהקנתה להם התורה, זהו כעת רצון התורה.

עניין זה הוא לא רק לגדולי ישראל – הוא שייך לכולנו, מטרת לימוד הגמרא הוא לתת לנו כלים, ידע וחשיבה איך להתנהג, לפעול ולחיות ביום חיים מאושרים על פי התורה בחשיבה תורנית.

דברי רש"י במסכת בבא מציעא דף פז. בד"ה "סוף הוראה"

"... ורב אשי ורבינא סידרו שמועות אמוראין שלפניהם, וקבעו על סדר המסכתות כל אחד ואחד אצל המשנה הראויה והשנויה לה, והקשו קושיות שיש להשיב ופירושים שראויים לתרץ הם והאמוראין שעמהם, וקבעו הכל בגמרא..."

בדברי רש"י מבואר שרבינא ורב אשי לא רק פירטו טעמי הלכות, אלא קבעו הלך חשיבה תורנית מהי קושיא שיש להשיב ותירוץ שיש לתרץ.

אמור מעתה, לימוד הגמרא "מחדד את השכל – לשכל של תורה".

דברי רבי משה בן מכיר בספרו "סדר היום" (דרך הלימוד)

"... וזה היה המנהג שנהגו לקבוע ישיבות לפלפל בהם סוגיות ודיבורים קשים, אע"ג שנראה כאבוד זמן, אחר שאין מוציאים ממנו לא דין ולא משפט, מפני העניין שאמרנו, כדי ללמוד להישיר השכל, כדי שידע להעמיק העניינים, כאשר יבואו לידו, כדי שיוציא לאור משפטו".

דברי רבי בן ציון אבא שאול בספרו "אור לציון" (שער התורה א')

"... וככל שמרבה לעסוק בתורה, שכלו נעשה כסברת התורה. וזה ניכר לעיניים, מה ההבדל בין ת"ח לצעיר כשמתווכחים ביניהם, הת"ח מתווכח על פי סברת התורה, והצעיר מביע את מה ששכלו הרך אומר. ולכן רואים שהמון העם מתייעצים עם גדולי תורה ואדמו"רים גם בעיני העולם הזה, ולמה, וכי אין להם שכל להחליט, אלא דעת תורה אינה כשכל אנוש רגיל".

דברי רבי יצחק אייזיק ש"ר בספר "לקט שיחות מוסר" ("קביעת עיתים לתורה")

"... אכן כדי לעמוד על דעת תורה בענין זה, עלינו להסביר לעצמנו בבחירות המלאה, מהי תכליתו של לימוד התורה: תכלית הלימוד היא לא אך ורק כדי לקיים את המצוה של תלמוד תורה. תכליתה של תורה היא: "על מנת לעשות", ועל מנת לעשות איננו מיוסד על מקריאות, שאם מצוה זו או אחרת תזדמן לידו, אל יחמיצנה ויקיימנה בשלמותה. לא זוהי עוד התכלית של לימוד התורה. ללמוד "על מנת לעשות" אין משמעו רק לקיים מצוות באקראי, אלא העיקר הוא ללמוד כדי לעזור בקרבנו את הרצון לחיות ע"פ רצון השי"ת, כדי לדעת כיצד ימצא האדם את אושר החיים בעולם, כיצד ליהנות מן החיים ולהתענג על ד'.

ה. חיבור יהודי נצחי

תורתנו הקדושה היא רצונותיו של הקב"ה, כל מאורע או מצווה מלמדים אותנו מהו רצונו של הקב"ה בעולם, הן בהתנהגות כללית של עם ישראל כאומה, והן של כל יהודי ויהודי בפרט, בבין אדם למקום ובבין אדם לחבירו.

דברי רבי חיים מוולוז'ין בספרו "נפש החיים" (שער ד' פרק ו')

"... וכל דין והלכה מתורה הקדושה, הוא רצונו יתברך שכן גזרה רצונו, שיהא כך הדין כשר או פסול טמא, וטהור, אסור ומותר, חייב וזכאי, וגם אם הוא עסוק בדברי אגדה שאין בהם נפקותא לשום דין, ג"כ הוא דבוק בדבורו של הקב"ה".

כל מצווה שמקיים היהודי, היא קשר עם בוראנו. בהתבוננות עומק הקשר, אינו דומה המקיים מצוות בוראו כמלומדה, לפי הנחיות הלכתיות שקיבל, לבין מקיים המצווה עם ידיעת פרטיה, רעיונה, סברותיה וטעמיה. וזאת, היות שבקיום המצווה – הקשר, נמצא הוא מחובר רעיונית ושכלית לדעת הא-ל ומבין את רצונו.

כאשר נתבונן, שיא הקשר בהכרת בוראנו, הוא הלמידה וההתבוננות בכל מצוה, דין, הלכה, מנהג וכו' – להבין מדוע רצונו יתברך כך בעניין זה, ורצונו אחרת בעניין אחר. כי האדם היהודי שבוראו נמצא בתכלית חייו, חשובה לו הבנת רצון ומחשבת קונו מתבונן ומעיין בה, ונמצא מחובר בחיבור נצחי – התבוננות זו קביעותה בגמרא.

מדרש תנחומא כי תשא (לד')

"ויאמר ה' אל משה כְּתֹב לְךָ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה. זֶה שֶׁאִמַּר הַכְּתוּב, "אֲכַתֵּב לְךָ רַבִּי תוֹרָתִי, כִּמוֹ זֶר נִחְשְׁבוּ" (הוֹשֵׁעַ ח'). אִמַּר דְּבִי יְהוּדָה בַּר שְׁלֹמֹה, כִּשְׁאִמַּר הַקֹּדֶשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה "כְּתֹב לְךָ", בִּקְשׁ מֹשֶׁה שֶׁתִּהְיֶה הַמִּשְׁנָה בְּכַתֵּב, וּלְפִי שִׁעְפָּה הַקֹּדֶשׁ בְּרוּךְ הוּא, שְׁאֲמֹת הָעוֹלָם עֵתִידִין לְתַרְגֵּם אֶת הַתּוֹרָה וּלְהִיּוֹת קוֹרְאִין בָּהּ יוֹנִית, וְהֵם אוֹמְרִים 'אֲנִי יִשְׂרָאֵל', וְעַד עַכְשִׁיו הִמְאֲזִנִּים מְעַיֵן (מְצִוִּין), אִמַּר לָהֶם הַקֹּדֶשׁ בְּרוּךְ הוּא לְאֲמֹת, אַתֶּם אוֹמְרִים שֶׁאַתֶּם בְּנֵי, אִינִי יוֹדֵעַ, אֵלֶּא מִי שְׁמִשְׁטוּרִין¹⁴ שְׁלִי אֲעַלֶּה, הֵם בְּנֵי, וְאִיזוֹ הִיא, זֶה הַמִּשְׁנָה שֶׁנִּתְּנָה עַל פֶּה, וְהַכֹּל מִמֶּךָ לְדִרוֹשׁ".

¹⁴ פירוש: שמטמון שלי.

פרק י"א – שייכות וחידוש אישי

פעמים רבות נשמע מהלומדים והתלמידים חוסר הערכה ללימודם, שהרי כבר התחדשו בלימוד התורה בכלל, ובגמרא בפרט כ"כ הרבה פירושים וחידושים, ומה כוחנו ויכולתנו בהוספת לימודנו כעת.

מן המפורסמות הם, דברי רבי חיים מוולוז'ין שכתב במעלת החידושים בתורה.

דברי רבי חיים מוולוז'ין בספרו "נפש החיים" שער ד' פרק י"ב

"וכל שכן חידושין אמיתיים דאורייתא המתחדשין ע"י האדם, אין ערוך לגודל נוראות נפלאות עניינם ופעולתם למעלה. שכל מלה ומלה פרטית המתחדשת מפי האדם, קב"ה נשיק לה ומעטר לה, ונבנה ממנה עולם חדש בפני עצמה, והן הן השמים החדשים והארץ החדשה שאמר הכתוב..."

והעולה מדבריו שעצם הוצאת הדיבור – יצירת המילה בדברי התורה, היא החידוש – התחדשותה בעולם.

אך פעמים רבות אי"ז מספיק לְרַגֵּשׁ הלומד, וזאת מהיות נפש האדם זקוקה להערכה על פועל אישי, וכאשר כל לומדי בית המדרש מחדשים את אותן מילים, היכן הוא החידוש?

תלמוד ירושלמי פ"ב ה"ד

"אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו, כבר נאמר למשה מסיני".

מדרש אליה רבא פרק יח'

"מאי" שפכי כמים לבך נוכח פני ה', מכאן אמרו, כל תלמיד חכם שיושב וקורא ושונה ועוסק בתורה, הקב"ה יושב כנגדו ויושב וקורא עמו, שכאן נאמר "נוכח פני ה'", ולהלן הוא אומר "ויחנו אלה נוכח אלה" וגו' (מלכים א כ-כט), מה להלן פניהם של אלו נוכח פניהם של אלו, ופניהם של אלו נוכח פניהם של אלו, אף כאן".

דברי רבי חיים מוולוז'ין בספרו "נפש החיים שער ד' פ"ו

"...ולא עוד, אלא כי גם באותו העת שהאדם עוסק בתורה למטה, כל תיבה שמוציא מפיו, הן הן הדברים יוצאים כביכול גם מפיו יתברך באותו העת ממש. כדאשכחן בפ"ק דגיטין, גבי פילגש בגבעה, "ותזנה עליו פלגשו, ר' אביתר אמר: זבוב מצא לה, רי"א: נימא" וכו', ואשכחיה ר"א לאלהו, א"ל: מאי קעביד קב"ה? א"ל עסיק בפלגש בגבעה, ומאי קאמר? אביתר בני כך הוא אומר, יונתן בני כך הוא אומר". והיינו מפני שר"א ור"י עסקו ביניהם בענין פלגש בגבעה אז באותו עת, גם הוא יתברך שנה דבריהם ממש, והוא יתברך שמו ודבורו חד".

ויתכן לבאר, כל עניין ההבנה באופן כללי, ובפרט בלימוד התורה הוא רוחני, וזאת ברור מהיות שכלי בני האדם רוחניים. וכאשר נלמד דין, הלכה, קטע גמרא וכדומה, הבנת הלומדים בכללם תהיה אחידה, אך כאשר נתעמק בשכלנו על השוואת הדעות, נמצא, כי לכל אחד ואחד ישנה הבנה שונה בדקות שכלו, וזאת כדלעיל מרוחניות שכלנו ודעת פלוני אינה כדעת אלמוני, נמצא כי לכל לומד ישנו את מיוחדות החשיבה האישית הבלעדית שלו.

כאשר הקב"ה נתן את התורה, הוא נתנה עם כל מכלול דעות והבנות בני האדם, וכמאמר רבי יהושע בן לוי הנ"ל: "אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו, כבר נאמר למשה מסיני", אם כן כאשר אנו לומדים משנה, קושיית אביי, תירוץ רבא וכיוצא בזה, על אף שהבנת הלומדים בכללה היא אחידה, הבנת הלומד היא בלעדית שלו, ואם לא ילמדנה ויוציאה לאור, היא לא תצא לעולם כלל, ויתכן שזהו כוונת דברי נפש החיים "שכל מלה ומלה פרטית המתחדשת מפי האדם, קב"ה נשיק לה ומעטר לה", כי רק כעת בהבנתה הנוכחית, היא ירדה והתחדשה בעולם ע"י לימודנו, נמצא שמעלתנו ושייכותנו הגדולה בלימודנו – יצירתנו האישית הבלעדית.

